

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

fahs

Forsendelsesomslag med foreningsmeddelelser 1/2025

Generalforsamling

Herved indkaldes til generalforsamling 2025
lørdag, den 26. april kl. 14.00
i Kedelhuset, Fredensvej 12B, Hillerød.

Dagsorden i henhold til vedtægterne. Regnskab uddeles på generalforsamlingen. Regnskabet også kan ses på hjemmesiden (www.fahs.dk) fra den 1. april 2025.

Efter generalforsamlingen fortæller Marie Wolter Bertelsen om kulsvidning i Nordsjælland.

I 17- og 1800-tallet var kulsvidning udbredt - særligt i Nordsjælland. I oplægget fortælles om, hvorfor dette var tilfældet og hvem de var, disse kulsviere. I samtiden fortæles drabelige historier om de vilde bønder, der hastede til Kongens København med kul - og ikke mindst hjem igen med fuld fart - og i en salig brændevinsrus, de havde skaffet sig på kroerne undervejs. Mange var også krybskytter og brugte adskillige finesser for at snyde de ulovlige dyr ind i læsset, så der kunne skaffes en god fortjeneste på Kultorvet. Men hvad er myte og hvad er virkelighed? Hvad ved vi reelt om disse mænd, deres gerninger og om »det sorte guld«?

Vi ses til en kop kaffe med lidt brød til.

Kontingent 2025

Sammen med dette blad vedlægges kontingentopkrævningen for 2025. Hvis det er betalt står det fakturaen.

Som det jo er bekendt, så besluttede Generalforsamlingen i april 2024 at forhøje årskontingent fra kr. 200,00 til kr. 250,00, så alle nu yder samme bidrag til foreningens drift.

Argumentet på generalforsamlingen var, at vi var nødt til at forhøje, da porto fra nytår 2024 var forhøjet, samtidig med, at der nu også skulle betales moms. For FAHS-bladet har portostigningen betydet en yderligere udgift på kr. 7.500,00 i 2024.

Kontingent bedes gerne betalt snarest muligt og helst inden udgangen af februar. Hvis kontingent ikke er betalt ved udgangen af juni måned, må vi - nødvendigvis - og med beklagelse - slette medlemskabet.

Forsendelsesomslag: Kvinde nyder udsigten over Øresund ved Ellemose nær Julebæk. Fotografi: Lars Bjørn Madsen 2019.

fahs

Nr. 1/2025

Kulturhistorisk tidsskrift udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund

FAHS

Frederiksborg Amts
Historiske Samfund

Medlemsblad for Frederiksborg Amts
Historiske Samfund. ISSN-nr: 0906-5644

Tilrettelæggelse:

Lars Bjørn Madsen (ansvh. redaktør)
Layout: Lars Bjørn Madsen
Trykkeri: Toptryk Grafisk ApS, Gråsten
FAHS udkommer 4 gange årligt.
Artikler sendes til redaktøren,
kilama@stofanet.dk.

Bestyrelsen:

Margrethe Krogh (formand)
Henrik Bachmann (næstformand, kasserer)
Lars Bjørn Madsen (redaktør)
Lene Falster (sekretær)
Eva Tønnesen
Kjartan Langsted
Marie W. Bertelsen
Lone Hvass

Kontakt til foreningen:

post@fahs.dk
Margrethe Krogh: tlf. 3011 7232
Mail: formanden@fahs.dk
MobilePay: 98283
Kontonr: reg.nr. 2670, konto 4374709599

Vedr. medlemskab:

Se hjemmesiden eller kontakt
Henrik Bachmann - kasserer@fahs.dk
På www.fahs.dk finder man bl.a.
opdaterede oplysninger om udflugter og
foredrag. Følg også foreningens side på
Facebook med nye artikler og billeder.

Forsidebilledet:

*Pibervang i Gribskov er her fotograferet
en forårsdag i maj 2020. Man ser enge-
ne ved Dromingens Bøge, der atter fun-
gerer som græsning for dyr; dog ikke for
stutteriheste, men for får. Fotografi: Lars
Bjørn Madsen.*

Gribskov kunne blive et helt enestående kultur- og Natura 2000-område. Hvis vi gad!

Gribskov er den største skov her i Konger-
nes Nordsjælland og er smukt begrænset
mod øst af Esrum Sø. I dette nummer
fortælles om de enestående smukt belig-
gende stutterivange langs Esrum Sø, for
ikke alene er Gribskov umiddelbart herlig
natur, men er i allerhøjeste, positive grad
et rendyrket kulturlandskab, spækket med
interessante levn og mindesmærker. Gribs-
kov er både en del af nationalparken og
er naturpark som et af de i alt 257 danske
Natura 2000-områder; altså, hvor der fin-
des en helt særlig natur og biodiversitet,
man gerne vil værne om og udbygge.

Alt sammen noget, vi nok alle påskønner.
Men så kan man undre sig over, at dette
store skovområde er gennembrudt stort set
overalt af et finmasket asfalteret vejnet for
intens biltrafik. Biler er naturligvis kommet
for at blive, og bilen er indiskutabelt et her-
ligt, bekvemt transportmiddel. Men når man
nu gør så meget - og vil gøre endnu mere -
ud af Gribskovs fantastiske potentiale som
formidler af natur og kulturhistorie; hvorfor
kan man så ikke beslutte at lukke en stor
del af vejene for gennemkørende biltrafik
- helst lukke dem helt. Indlysende er de
tre hovedfærdselsårer, Fredensborgevej,
Gillelejevej og Frederiksværksvej, umulige at
slippe af med. Men hvad med Helsingevej,
der jo er afløst af den store omfartsvej,
Hillerødvej, mellem Hillerød og Helsingø.
Den kan undværes og få status af skovvej.
Det samme gælder genvejen Nødebovej,
ligesom den stærkt trafikerede Kildeportvej
mellem Nødebo og Gadevang burde lukkes,
om end det ikke er helt ukompliceret. Men
vil man have et relevant Natura 2000-områ-
de, endog med udsætning af en lang række
eksotiske dyr, så nytter det jo ikke noget,
at der ikke kan findes fred og ro langt fra
trafiklarven. Og mon ikke vi alle kan give
afkald på lidt magelighed for et så enestå-
ende natur- og kulturområde? **LBM**

Stutterivangene ved Esrom Sø

Af Jan Steenberg

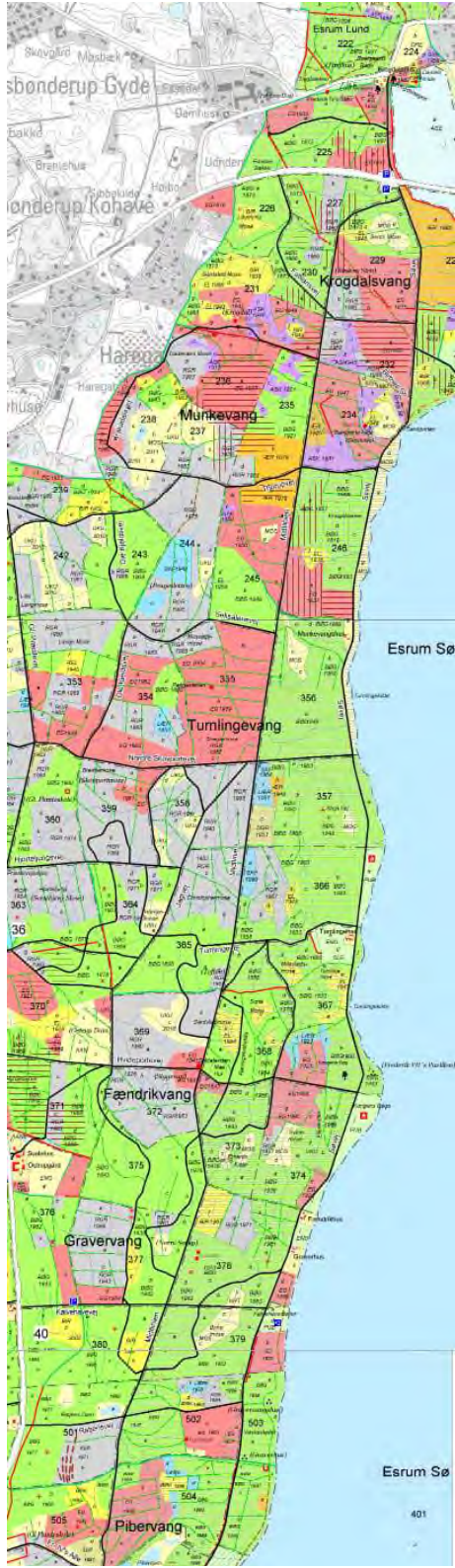
(Artiklen er oprindelig publiceret i
Steenbergs bog *Esrom Sø*, udgivet 1957)

En stor, glat Sten sat paa Højkant staar i Krogdals Vangegærde ud mod Landevejen. Paa Forsiden er indridset Frederik IV's kronede Navnetræk og Aarstallet 1702. Rejst til Minde om en eller anden Begivenhed i Kongens Liv, men hvilken? Ingen ved det mere. Man kalder den undertiden Jagtstenen, og paa Egnen fortælles en mindre ærbødig Historie om, hvad Kongen foretog sig her i 1702. Hvad der nu end har været tænkt paa dengang, saa er den beskedne Sten dog ganske smuk og vækker til Eftertanke. Den er nu et af de ikke ganske faa Minder om Esrumegnens anden Storhedstid, da Hestene af den ædle Frederiksborgrace satte deres Præg paa Skovene ved Esrom Sø, og netop Frederik IV kunde fortjene et Monument paa dette Sted. For Frederiksborghestens europæiske Berømmelse maa han dele Æren med flere af sine Forgængere, navnlig med sin Fader Christian V,

Mindestenen står urokkeligt på sin plads på Tingbakken i det oprindelige stengærde ind mod Krogdals Vang i Gribskov. Forklaringen på stenen kunne være en markering af Frederik den Fjerdes køb af 16 fine heste fra Spanien, netop i 1702. Hestene, der alt i alt kostede 13.400 rigsdaler, blev ført op gennem Europa til Esrum, hvor de blev udsat i en af vangene i Gribskov. Indtil videre er der dog ingen sikre kilder, der rober stenens opsætning og anledning hertil. Men fascinerende er dette diskrete monument ved den i dag så trafikerede gamle landevej. Fotografi: Lars Bjørn Madsen 24.12.2024.

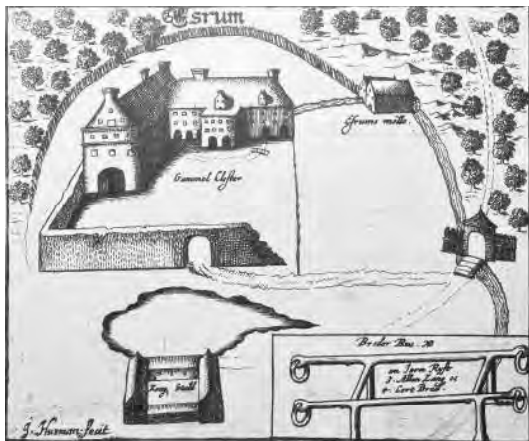
men ogsaa med Sønnen og Efterfølgeren Christian VI; men ingensinde før eller senere var den nordsjællandske Hesteavl i saa rig og frodig en Udvikling som under Frederik IV. Kongens Monument er blot en jævn Sten med lidt stive og kantede Bogstaver, der dog fylder Fladen godt og naturligt, som om Mejselen var ført af en velmenende, omend ikke ganske øvet Haand.

Velment, men ikke i den store Hofstil. En Rytterstatue af Kongen paa en fyrig Frederiksborghingst havde været mere i den rette Aand fra det 18. Aarhundrede, men ikke paa dette Sted. Rytterstatuen rejstes først for Sønnesønnen Frederik V, og han havde næppe fortjent den i samme Grad som Bedstefaderen.

Den nordsjællandske Hesterace fik Navn efter Frederiksborg, men Esrom Kloster var dens egentlige Hjemsted, maaske endda et godt Spand af Aar tilbage i Tiden. Der var Hesteopdræt i de middelalderlige Herreklostre. I Reformationsaarhundredet ser vi da ogsaa, at Kongens Stutterier for en Del var anbragt paa de tidligere Storklostre Antvorskov og Ringsted. Uden positivt Bevis for Paastanden tør man gætte paa, at der ogsaa i Esrom gennem Aarhundreder havde været Stutteri. Det lyder meget sandsynligt, naar det paastaas, at Christian III lod Fændrik- og Tumlervangen hegne som de første kongelige Stutterienklaver i Nordsjælland. Frederik II samlede fine italienske, spanske og tyrkiske Avlsdyr ved Frederiksborg; i det ungarske Stod, Kongen havde gaaende her, anbragte han 1584 en graa tyrkisk Hingst, der var kommet som Gave fra den polske Konge. Christian IV gjorde saa Skrid-

I det første årti af 1600-tallet, blev alle kongens stod samlet på Sjælland, og heraf størstparten ved Esrum og Frederiksborg. Langs Esrum Sø blev en bræmme af skoven udlagt til stutterivange, og disse kan hist og her stadig fornemmes ved rester af de stengærder og grøfter, der hegnede dem. På skovkortet til venstre er alle vangenene langs soen indtegnat. Skov- og Naturstyrelsen; kortet redigeret af Carsten Carstensen.

Det nedlagte og stort set helt nedrevne Esrom Kloster blev omdannet til stutterigård. På tegningen herover, der er udført af J. Husman til Resens danske Atlas, udgivet 1677, ser man den bevarede del af klostret, og nederst den kongelige staldbygning eller ladegaard, der sandsynligvis også rummede en stor kornlade.

tet fuldt ud og samlede 1608-10 de fineste Avlsdyr paa Esrom Kloster, der nu omdannedes helt til den centrale Stutterigaard.

Klosteret havde saa nogenlunde overlevet Reformationstidens Skærsild. Naturligvis optoges der ikke flere Munke; den katolske Gudstjeneste ophørte, og Kongen overtog Godset. Men Munkene fik foreløbig Lov at forblive paa Stedet under en Abbeds Ledelse. Saa-dan gik det ret human over det ganske Land. Munkene fik Lov at dø i Fred, indtil der var saa faa tilbage, at de rundt omkring kunde opsamles og anbringes i Sorø Kloster. Hvilke Planer Frederik II havde med Esrom, er ikke helt klart. Det nordsjællandske Jagtslot, han hele Tiden havde i Tankerne, skulde vistnok oprindeligt have ligget i Esrom, men Planen er i alle Tilfælde opgivet,

og Klosteret blev brutalt revet ned. Det skete omkring 1560, da Frederiksborg blev Kongens landlige Residens og Kronborg hans europæisk berømte Fæstning. Vi ved, at et Par Fløje blev staaende i Esrom; den egentlige Hovedbygning og Kirken forsvandt. En Ladegaard var der vedblivende, og den blev ombygget, eller helt nybygget af Christian IV omkring 1610. Den laa nord for det tidligere Klosterkompleks, tæt ved Sodebro, og var Nabo til Kroen, der den Dag i Dag ligger paa sit oprindelige Sted (men nybygget efter en Brand 1907).

Fra den Tid stammer ogsaa den endelige Inddeling af Stutterivangene i Gribskov. Pibervangen længst mod syd ved Nødebo kaldtes dengang hyppigst Korfecér eller Kyradsérvangen, mens Opsynsmandens Bolig til Stadighed kaldtes Piberhuset, og det gav slutte-lig Vangen sit Navn. Derefter fulgte Engelskvangen, opkaldt efter engelske Pasgængere, som Christian IV havde med hjem fra Englandsrejsen 1606; ved Forstvæsenets Overtagelse omkring 1800 af disse Skovparter, kaldtes den hyppigst Gravergangen. De tre næste Vange, Fendrik-, Tumber- og Munkevangen har alle beholdt deres oprindelige Navne; de to første skal have faaet deres Navne efter berømte Avlsdyr, den sortbrune Tumber fra Ringstedkloster, og Skimlen Fendrik fra Roskildegård. Den sjette og nordligste Vang kom først til senere, omkring 1670.

Stengærderne omkring Vangene er indtegnede paa de endnu brugelige Kort, men de er dog nu ved at forsvinde. Det største og bedst bevarede Stengærde - det med Frederik IV's Sten - findes nu omkring Krogdalsvangen; særlig dens

Fændrik Vang vist på udsnit af et kort over vangene i Gribskov, tegnet 1792. Man fornemmer vangens åbne, spredt bevoksede slette ned mod søen. Rigsarkivet.

vestre Flanke ind mod Haregabet og Esbønderup Skovhuse. Et andet særdeles velbevaret løber i Skovtyknin-gen mellem Piber- og Gravervang. De formuldede Jordvolde, der forlængst er berøvet alle Sten, kan følges langs Præ-stevejen paa dens Forløb mellem begge Skovridergaarde. Hegn har der selv-sagt været, saalænge Stutterivangene har eksisteret, men det ser ud til, at de dobbelte Stengærder, vi endnu træffer Rester af, alle stammer fra Begyndel-sen af Frederik IV's Regering. Maaske »Jagtstenen« faar sin rimeligste For-klaring ad denne Vej.

De seks Vange har faaet deres nuvæ-rende Udseende, efter at de i hen-ved halvandet Hundrede Aar har været under forstmæssig Drift. Der er plantet Ungskov mellem ældre Bevoksninger, men man skal være skovkyndig, hvis man vil opspore den ældgamle selvgro-ede Gribskov mellem de mange nyere Kulturer. Derimod kan man ved simpel Eftertanke snart sige sig selv, at Græs-gange til saa store Hestehold har ude-lukket enhver Mulighed for tæt Skov. Det er en Selvfølge, at Vangene i gam-le Dage var mere aabne. Markbøgerne i Christian V's Matrikel og Stutmestre-nes Indberetninger taler da ogsaa deres tydelige Sprog om et helt andet Land end det, vi nu kender langs Søvejen gennem Stutterivangene. Der var store, aabne Sletter. Hen over dem voksede store, spredte Bøge og Ege og ind imel-lem Tjørne og Ellekrat som Underskov. Om Fændrikvangen hedder det 1767, at Sletten ned mod Søen havde Tjørn, El

og Hassel; paa Munkevangens Sletter groede der Ellekrat. Der var mere luk- ket Skov helt mod syd, hvor Pibervan- gen havde spredt Bevoksning af Bøge blandet med Ege, og paa samme Maade helt mod nord, hvor Egene var i Flertal - de gør sig jo ogsaa stærkt gælden- de endnu i vore Dage. Men de samme to Vange, Piber- og Krogdalsvang, har samtidig bevaret et Par Sletter, der endnu ligger hen som i Stutteriets Tid. Sandporten i Krogdalsvang med Sti- en ud mod Aamundingen har faaet Lov at passe sig selv; Skov og Slette løber i ét, og i Vandkanten staar den Rand- bevoksning, der dukker op overalt ved Søens Kyster, hvor der ikke er Skov. Noget lignende gælder den sydligste Del af Pibervangen, som ved Skov- reguleringen i Begyndelsen af forrige Aarhundrede kom til at ligge uden for Skovgærdet. Her laa Piberhuset ind- til 1835 paa en aabne Slette, der end- nu i Dag har bevaret sit oprindelige Præg. En frodig, græsklædt Slette gli- der jævnt ned mod Kysten og dækkes

af enkelte fritstaaende Træg-
rupper samt en enlig Eg, der
breder sin Krone over Engen,
hvor der ogsaa i det 20. Aar-
hundrede er Hestehold.

Saadan omtrent var det gam-
le Stutteriland mellem Nøde-
bo og Esrom, og Søvejen,
der løb gennem al Herlighe-
den, maa have været dobbelt
tillokkende, fordi den strøg
gennem vekslende Skov og
Slette, hvor Skoven gik over
i Sletten i malerisk gruppe-
rede Skovbryn, og hvor Sletten var
oversaaet af fritstaaende Træer og Tjør-
ne. Man tænker paa Eremitageslet-
ten i Jægersborg Dyrehave og flytter
straks Tanken tilbage paa Sletterne ved
Esrom Sø en Junidag, naar Tjørnene
blomstrer. Det maa have været et vid-
underligt Land. Det kan ikke undre, at
den samvittighedsfulde og grundige
Amtmand Friederich von Gram, hvem

*Tumlingehuset, eller Tumlerhus, der også ses
øverst på kortet side 6, er i anden halvdel af
1800-tallet nedrevet og genopført på sin mvæ-
rende plads lidt længere nord for det oprinde-
lige. Bemærk, at rækken af store kastanietræer,
der i dag pryder strækninger af Søvejen, ikke
er med på dette, åbenbart noget ældre, usigne-
rede og udaterede maleri i privateje.
Herunder ses Pibervangen, der længst mod
syd har bevaret sit oprindelige præg af en stor
åben slette. Fotografier: Lars Bjørn Madsen,
hhv. oktober 2022 og november 2018.*

Munkevangshus i Munkevang var det nordligste af vangehusene langs Esrum Sø og fungerer i dag som skovløberbolig. Fotografi: Lars Bjørn Madsen, marts 2021.

ingen har andet end godt at sige om, men som visselig ikke var et poetisk Gemyt, efter en Inspektionsrejse i Stutterivangene Maj 1728 kunde indberette til Kancelliet: »Bøgene begynder nu at slaa ud, og Gøgen har i Gaar og i Dag ladet sig høre, saa at Naturen viser nu, den dejlige Sommer at være for Haanden, hvilket Monsieur Hofman ved Lejlighed vilde behage Hans Majestæt allerunderdanigst at referere«. Det er ikke i den store Stil, men saa afgjort det højeste Gram kunde drive det til i den lyriske Genre.

Staffagen i dette Landskab var Hestene, og de vekslede i Udseende fra Vang til Vang. Det var Skik, at et kongeligt Forspand paa seks Heste skulde være ensfarvet. Man kan se, at denne Skik er trængt igennem paa Christian V's Tid; men kun efter mangfoldige Eksperimenter med de rette Hestefarver var man kommet til et Resultat, der var Enevældekongen værdigt. Renavlen efter Kulør var sat i System, og Esromvangene indrettedes derefter. I Kyradsér- og Engelskvangen gik de blaaskimlede Hopper; i Tumler- og Fendrikvangene var de kastaniebrune, mens Munkevangs- og Krogdalsvangens Stod var de kulsorte Spanierne. Den store Fremgangstid under Frederik IV, da Stutterierne øgedes i Tal, tvang Amtmanden til at se sig om efter flere Vange. 1702 nedlagdes Skallerød Gaard i Nødebo Sogn, og Agrene udlagdes til Stutterivang, hvor de røde Fukser græssede. Det mest eftertragtede af alle Stod, det snehvide, kom til Østrup og forblev

her, da den fordums Jagtgaard ændredes til Frederik IV's Lystslot Fredensborg. Naar Vaaren kom, blev Hopperne indladt i Vangene; nogle kom fra Frederiksborg, nogle havde overvintret i Esrom. Efter et Par Ugers Forløb kom saa Hingstene, der altid overvintrede i Staldene paa Københavns Slot. Det tilkom Kongen at bestemme, hvilke Dyr der skulde i Vangene. I Regelen besigtigede han sit Stutteri paa Frederiksborg i Januar og traf da Beslutning om, hvilke af Hopperne der burde kasseres, hvilke der fortsat kunde bruges til Avlsdyr, hvilke han kunde ønske sig til sit Forspand, og hvilke der kunde foræres bort. Udvælgelsen af Hingsten, man kunde slippe ind i Vangen til Hopperne, var vel det vanskeligste af alt og blev foretaget efter nøje Granskning af foregaaende Aars Resultater. Det var navnlig i de lysfarvede Stod, der var særlig Spænding til Stede, naar Parringstiden korn, thi det var her, man kunde vente de sjældne hvidfødte Føl. En Konge dengang kørte helst med seks hvide Heste for sin Karosse og Behovet var da altid stort. Men Racen var sjælden,

og de hvide Hopper i Regelen ufrugt-
bare. Der var altsaa Værdier paa Spil,
naar Hingsten blev sat til sit Stod i Van-
gen, og Kongen skulde helst person-
ligt være til Stede. Var han forhindret,
maatte Amtmanden træde til; der stille-
des ligefrem det Krav, at Frederiksborg
Amtmanden skulde være hestekyndig.
Dynastiet Gram - Faderen Friderich
og Sønnen Friederich Carl - fungere-
de fra 1717 til 1771 og opfyldte alle
de rimelige Krav, man i saa Henseen-
de kunde stille til deres hippologiske
Kundskaber. Vi har bevaret hele Serier
af Brevbøger, hvori disse to Amtmænd
beretter løst og fast fra Nordsjælland,
og ikke mindst om Hesteavl. Hvis
en Hingst ikke »sprang vel«, notere-
de Gram det straks. »Den gule Hingst i
Nyvang (ved Frederiksborg) ved Navn
Aimable«, skrev Amtmanden 1722, »er
meget langsom i sine Bevægelser og
ikke mere tjenlig i Stutteriet; den abild-
graa Hingst fra Præstevang er heller
ikke mere saa from, som tilforn, men

meget uregerlig; de trears Hingstefo-
ler vare saa lystige, da de blev udslag-
ne i Rønnevang, at det var en kongelig
plaisir...«.

Vangene var for Offentligheden et
strengt afgrænset Omraade. Dyrene
skulde have Fred i deres Vange, og en
Sammenblanding af Stoddene maatte
være en Katastrofe. Derfor de man-
ge Stengærder. De faa Embedsmænd,
der havde Adgang til Reservatet, og
de seks Vangemænd, der boede midt
i det, maatte omhyggelig lukke op
og i for hver Vang de passerede. Der
var Porte overalt, hvor Vej og Gærde
mødtes. I Krogdalsvang, hvor Søve-
jen og Midtlinien mødes for Foden af
den store Eg, var i gammel Tid den
nordligste af alle Vangeportene, den
saakaldte »Rødeport«. Vangehuset laa
dengang ved »Sandporten«, hvor der
ogsaa var en Port. Man har bevaret
Navne som Skovport og Hvideport;
og talrige Regnskabsposter i Amtets
Arkiv fortæller om de Vanskeligheder,

*Hestene i stutterivan-
gene blev brænde-
mærket. Oprindelig fik
hvert føl et bogstav,
der markerede den
vang, de stod i. Kon-
gen indførte i 1704 et
nyt system, hvor hvert
stod i Gribskov fik sit
eget symbol i form af
vangens mærke og
desuden et bogstav.
Der synes ikke at
være illustrationer,
der viser hestene i
Gribskops vange,
men på den her viste
tegning, udført af Chr.
Gebauer i 1822 ses
mærkerne. Statens
Museum for Kunst.*

der var forbundet med Erhvervelsen af en Nøgle til dette saa hermetisk tillukkede Distrikt. I vore Dage har man paa Grænsen mellem Graver- og Fendriksvang fundet en gammel, rusten Jagtnøgle til den Port, som engang har staaet her. Hingstene gik kun »deres visse Tid« blandt Hopperne og blev derefter opstaldet eller kom til deres egne Vange. Men Hopperne blev i Vangene ogsaa efter de havde folet. De kom senere paa Sommeren sammen med deres Føl paa Eftergræsning, enten i Ostrup Koppel — den store aabne Slette vest for Stutterivangene — eller hyppigere paa Eskehoved. I tørre Somre kunde det knibe med Foderet i de seks Vange, navnlig de to sydligste, og det er hændt, at Hopperne brød ud og svømmede over Søen til Eskehoved. »Stutmester Schæffer har berettet, at alle Hopperne, undtagen de af Krogdalsvangen, har taget for sig selv, er brudt igennem og svømmet over Søen formedelst Aarsens Tid, og deres forrige Vane har mindet dem til frisk Græsning«, skrev Amtmanden 29. Juli 1720. I Anledning af dette ureglementerede Udbrud havde han Dagen før advaret Vangemændene; de skulde - under Trusel af Straf - holde Hopperne i Vangene. Hen paa Efteraaret indtraf Følbrændingen, en vigtig aarlig Begivenhed paa Esrom Kloster. Bønder fra de omliggende Sogne gav Møde og deltog i Opjagningen. Arbejdet var pligtmæssigt Hoveri, men der stod dog en vis Glans over Følbrændingen, som endte med, at Bønderne af Kongens Kasse fik to Tønder Øl paa Esrom Kro. Man havde tidligere brændemærket Føllene med Vangens Forbogstav: K for Kyradsérvang, Æ for Engelskvang, F for Fendriksvang,

T for Tumlervang, M for Munkevang og KR for Krogdalsvang. Desuden fik de Nummer. Et nyt System indførtes 1704. Nu fik Vangene Mærke: Pibervangen et Kyrads [brynje], Gravervangen en Spore, Fendriksvangen en Fane, Tumlervangen en Bidselstang, Munkevangen en Bispehue og Krogdalsvangen et Malteserkors. Hopperne i hver Vang blev nummereret med Bogstav fra A til S. Ved Brændingen blev Føllet stemplet med Mærket for den Vang, hvor Moderen hørte til, og tillige med Aarstal og Moderens Bogstav. Saa var Identiteten sikret. Føllets øvrige Vita kunde læses i Staldbøgerne. Følbrændingen blev i Aarhundredernes Løb det stærkeste Baand mellem Stutterierne og Klosteret. Efterhaanden som de nordsjællandske Slotte udbyggedes, kunde de optage større Kontingenter af Stutteriets Heste, og Klosteret blev til Tider helt forladt, men Følbrændingen fortsatte i Klosterstalderne hver Oktober Maaned, saalænge der gik Hopper i de gamle Vange ved Esrom Sø, d.v.s. et Stykke ind i 19. Aarhundrede.

Det første Varsel om, at noget var i Gære, kom 1717. En Afdeling af de nye Rytterregimenter, der oprettedes paa det nordsjællandske Krongods, blev forlagt til Esrom Kloster. Stutmesteren flyttede til Frederiksborg, og Rytterhestene rykkede ind i Klosterets Stalde.

Esrom var dengang en mærkelig Blanding af ældgamle Huse og maleriske Ruiner. Vandmøllen og de to gamle Klosterfløje, som indtil 1880'erne var hvidkalkede, laa isoleret som store Husblokke. Længere mod nord var Ladegaard og Kro. Paa den store Tomt imellem disse Yderpunkter stak Klo-

sterets forvitrede Ruiner frem. Store Rester af Ringmuren og Klosterkirken var endnu synlige. Provst Hans Mesler kunde senere (1743) fortælle, at han, da han 1712 tiltraadte sit Embede som Sognepræst i Esbønderup, kunde se disse imponerende Ruiner. Et Billede i Resens Atlas fra omkring 1680 viser, at han har Ret. Men 1717 forsvandt alt, hvad der endnu var over Jorden af Eskils gamle Kloster. Tomten blev ryddet, og Rytterbarakker rejste sig paa Stedet. Esrom stod stadig i Hestenes Tegn. Mens Stutterierne uanfægtet beholdt deres Vange ved Esrom Sø, oprettedes der rundt om nye Kobler for Rytterhestene. Lidt indbyrdes

Esrom møllegård og klosteret tegnet af Zeuthen 1837. Nationalmuseet.

Rivalitet mellem de to hesteinteresserede Institutioner skal der nok have været; Datidens Brevsager antyder det lejlighedsvis; Rytteriet kunde ikke ganske dy sig for at trænge ind paa Stutteriets Omraader. Men trods alt blev dette Intermezzo ikke af lang Varighed. Rytterne forlod atter Esrom 1733, hvis Stalde jo til Stadighed hvert Efteraar brugtes ved Følbrændingen; nu og da kunde det rumme det hele Stutteri, f. Ex. i 1740'erne, mens Thurahs store nye Stutterigaard ved Frederiksborg var under Opførelse.

Sandporten i Krogdalsvang byder stadig på en prægtig udsigt over den nordlige del af Esrom Sø. I baggrunden til højre ses Sølyst, der er opført i 1802 og stadig findes. Maleri af Vilhelm Groth 1880. Privateje.

Nordsjælland Rundt

Appelsiner fra Hornbæk til København

En bidende kold vinterdag den 17. februar 1853 kl. 10 formiddag kunne Hornbæk Kro's ejer, Mogens Pedersen, byde sine gæster på en særlig oplevelse. En uge tidligere var skonnerten »St. Thomas«, ført af kaptajn H.P.P. Møller, nemlig forlist ved Hornbæk, og man havde fra vraget bjerget 600 kasser »Messina Frugt«, hvilket utvivlsomt har været appelsiner fra Sicilien. Disse skulle hurtigst muligt sælges ved offentlig auktion på kroen, hvilket var blevet bekendtgjort i Helsingør Avis den 13. februar af handelshuset A. van Deurs og Co.

Det fremgår ikke af avisen, hvem køberen af det store kvantum appelsiner blev, men den 23. februar kunne man i avisen læse følgende:

»I Mandags fremviste Kjøbenhavns vinterklædte Gader det Særsyn, at ved Siden af de med Sne belæssede Vogne, holdt andre aabne Vogne med Appelsiner, der udraabtes og solgtes til den fabelagtig billig Priis af indtil 8 Stkr. for 2 Rbskilling. Det var havarerede Varer fra den Messinafarer, der er strandet her i Nærheden af Helsingør.«

Skibsvraget og inventar fra dette blev iøvrigt solgt to dage efter ved en lignende offentlig auktion, så der har været tale om et alvorligt havari.

Om Nordsjællands Treherred

Hjemstavnsforfatteren Thorkild Gravlund (1879-1939) har om nogen syslet med folkeliv og -minder, og hovedværket i hans folkloristiske forfatterskab er utvivlsomt Herredsbogen, der udkom i årene 1926-30. Selveste Martin A. Hansen betragtede dette værk som meget inspirerende for hans forfatterskab.

Her skal vi læse lidt af, hvad han på ganske utraditionel, og utvivlsomt ikke helt kildekritisk, skriver om Nordsjællands Treherred, altså Lyngø, Strø og Hjørunde herreder, hvoraf det oprindelige Lyngø Herred blev delt i Lyngø Kronborg og Lyngø Frederiksborg herreder:

»Treherredet har to store Søer, Arresø til Strø og Esrom Sø, efter Skelstenene i Grib Skov, til Lyngø Herred. Arresøs Trold er Gammel Ring, der viste hvor Annise Kirke skulde staa og stadig lever som Trold. Esrom Trold hedder Esse. »Staar op at læse, Esse vil til at blæse« lød hans Røst til Høstfolkene, før Vandfloden gik op i Engene.... Et andet Sted heroppe løb i de Enge, og den høstede bedst, der kom først. Det var ved Højbjerg, hvor der var Fællesenge for flere Byer, Gribsgods paa Lag, hvor fem seks Sogne mødes syd for Helsingø mellem Skov og Slette. Alle var Højbjergere her ved Højbjerg, gode eller daarligere Bjærgere af Hø, eftersom Folk var raske eller sene til at løbe i Enge. Endnu holder det gamle Vaar-

løb sig i Skikken at gaa i Højbjerg Hegn og fejre Anden Pinsedag.

At drage nyt Land tilbys om Vaaren og bjærge Hø i Fælles-Eng er en hellig Sag, som maa dyrkes i Bygderne. Af mange Bygder er de store Herredslande lagt paa hver side af Esrom Søen: Strø og Lyng.

Nordligst i Lyng Herred er Tikøb Sogn med Majtræ i Borsholm, Asminderød Sogn rummer tilligemed Tikøb Folkefærdet Nordbasserne. Saa kommer Karlebo Sogn »Dronningens Sogn« eller »det fedtløse Sogn«, for det var ikke fedt at høre til Dronningens Gods her. Grønholt Sogn er ogsaa magert; det levede af Kulbrænding. De to sydligste Sogne brugte en større Kvindehue end Nordbasserne. Skellet mellem dem er ved Nivaa. Der sloges de i Niverød Kro, hvis de ikke skulle staa sammen imod Folk hinsides Esrom. Men til Dans efter Høst samledes baade Nordbasser og Fedtløse gladelig i Asminderød Kro.

Mellem Tikøb og Asminderød Sogne gaar en lille Gris, som ingen skader, i Danstrup Hegn. Værre er det at komme gennem Vivre Vang [må være en del af Vivergaardens jorder ved Ebbekjøb Vang] ved Roland mellem Asminderød og Grønholt, for dér farer man vild. Det er Vætteland for de »Haubakke Svende og de Sjambakke Møer«. Brautebjerggubben sidder ved Gunderød mellem Karlebo og Blovstrød Sogne. Løbjerggubben og Højbjerggubben gæster

hinanden mellem Blovstrød og Birkerød. Hinsides Esrom danser de Røvehøjs Junkere med de Vesterhøjs Møer ved Firhøj i Søborg Sogn - og Hedsbjerg [Hesbjerg] Gubben raader ved Hedsbjerg. Fra Blæsbjerg ved Tibirke holdt de Gilde over Sogneskallet med Stavlehøjene i Holløse, og der gaar en Troldesti fra Klodal i Holløse til Arnakkebakke ved Vinderød Sogneskel, som en Stribe gennem Sædmarkerne.

Op langs Kysten, men ikke nede i de gamle Tingbygder, gaar Troldenes Dans. Og heroppe bliver Fiskerbyernes Folk taget som Vætter med Dyrenavne: Kattene i Aalsgaarde, Rotterne i Hornbæk, Hanerne i Villingebæk, Kineserne i Gilleleje, Raageleje Lopper, Tisvilde Knægte. Alle er Vætter. Meget faa Sagn paa disse Egne fanger noget historisk. Men en Konge skulle der jo være. Man har søgt at faa Kong Siger herop, i Sigergaarden ved Sigers Aa og Sigers Dam i Valby. Valby er Grændsesogn mellem Kulsviere og ikke Kulsviere, mellem den lille og den store Kvindehue, mellem skov og slette. Valby skal høre til Sletten men er et meget skovrigt Sogn og staa sammen med Blidstrup og Helsinges udenfor Slettens Byremse: Raageleje Lopper, Unnes Sopper, Mønge (Vejlby) Myg, Ørby Krudt, Holløse Herrer, Tibirke Mærer, Tisvilde Knægte kan ikke nægte, at i Vejby boer Fruer og Hofmænd.

Yderst i denne Skare fra Aalsgaards Katte til Vejlby Myg ligger det store Folkestævne, Helenes Kilde med Helenes Grav og Stenen hvor Helenes Legeme hvilede. Gennem en Slut i Bakkerne blev hendes Lig ført op fra Stranden, hvor hun drev ind, den ædelige Jomfru af Skaane. Folk søgte Helse hos hende fra alle Egne af Sjælland.

Ikke nærmere stedfæstet gård i Nordsjælland. Maleri af Viggo Langer 1922. Privateje.

Af og til kom man i snak med fjenden

af Kristian Engelsen

Kristian Engelsen (1920-1990), civilingeniør, var født i Helsingør og var i perioden 1950-1981 et særdeles aktivt men også kontroversielt medlem af Helsingør Byråd; indtil september 1979 for Danmarks Kommunistiske Parti, derefter for Sundgruppen. Kristian Engelsen voksede op i Nivaa. Han blev optaget i DKP i maj 1940, og kom derved i kontakt med skibsbygger Eigil Larsen, som på den tid opbyggede DKP i Nordsjælland. Eigil Larsen boede i Espergerde, da han blev arresteret af det danske politi i juni 1941. Derefter overtog gruppen omkring ham ledelsen af partiet i Nordsjælland. Efter at Eigil Larsen var flygtet fra Horsrerødlejren i sommeren 1942, boede han nogle måneder illegalt hos Kristian Engelsens forældre i

Nivaa. Da Eigil Larsen startede sabota-georganisationen KOPA, Kommunistiske Partisaner, i eftersommeren 1942, blev Kristian Engelsen knyttet til dennes stab. Kristian Engelsen tog sin ingeniørexamen i januar 1943 og aftjente derefter den sidste del af sin værnepligt. Natten mellem den 28. og 29. august 1943 deltog han i træfningen på Amager i forbindelse med tyskernes afvæbning af den danske hær og flåde. Derpå fulgte nogle måneders krigsfangenskab. I efteråret 1943 blev Kristian Engelsen af DKP's centralkomité sendt til Helsingør for at forestå organiseringen af militærgrupper, A-grupperne i Helsingør og omegn, som i løbet af det sidste krigsår blev forenet med dem, som var dannet af andre politiske retninger.

Her følger et par af de oplevelser, han havde med sine jævnlige - ufrivillige møder med tyskerne.

Det var i Helsingør som de fleste andre steder: modstandsbevægelsen havde ikke megen kontakt med fjenden. Jo mindre jo bedre, for des større var sikkerheden mod at blive opdaget. Med Gestapo på »Wisborg« [Gestapos hovedkvarter i Helsingør] var det løjerlig nok anderledes. Der havde vi fyrpasseren som udkigsmand. Ham havde Knud Pedersen [leder af DKP i Frederiksborg Amt] lejet et par værelser af på Møllebakken 5, og dér var hovedkvarter for kommunisterne i en lang periode. Fyrpasseren var en god kontakt, men den kendte Gestapo selvfølgelig ikke.

Tyske vagter ved statshavnen i Helsingør. Nationalmuseets billedarkiv.

Men af og til kom man i snak med fjenden. Jeg husker således en større kontrolrazzia, som jeg en sen aften i vinteren 1944 cyklede ind i på Lappen i Helsingør. Jeg skulle til Hellebæk, men gaden var spærret af 30-40 tyske soldater, som foretog kontrol af de vejfarendes papirer, før de blev sluppet igennem. Det var mørkt, men jeg bemærkede, at hver af de tyske befalingsmænd, der kontrollerede, ved sin side havde en dansker som tolk. Det var farligt, for der var altid større risiko for at blive genkendt tilfældigt af en af de danskere, der hjalp tyskerne.

Kun en af tyskerne var tilsyneladende uden tolk, og ham gik jeg frem til, forbi de andre i køen, og bad på tysk om at få lov til at slippe hurtigt igennem. Det gav altid bonus at tale tysk, og han var straks parat til at kontrollere mig. Metoden var den sædvanlige. Man udleverede sit legitimationskort, hvorefter tyskeren krydsforhørte én om navn, fødselsdag, fødested osv. Svarede man rigtigt og uden tøven, i overensstemmelse med legitimationen, så skønnede tyskerne, at sagen var i orden. Jeg havde dengang flere forskellige falske legitimationskort. Det, jeg rakte tyskeren den aften, var temmelig nyt og lød på et tyskklingende navn: Børge Fischer. Når jeg så talte pænt tysk, fik jeg uvægerlig altid det venlige spørgsmål, om jeg var »von Nord-Schleswig«, altså tilhørte det tyske mindretal. Sådan gik det også den aften, og hyggen bredte sig i skæret af tyskerens mørklagte feltlygte. Men da vi kom til spørgsmålet om min fødselsdag, svigtede hukommelsen. Jeg havde glemt, hvad det var for en, der stod på det falske kort! Der blev en pinlig pause, og tyskeren spurgte igen lidt forbavset. Jeg følte mig ikke særlig godt tilpas; især ikke da lygten nu blev rettet direkte mod mit ansigt. Jeg fremstammede lidt om, at jeg ikke rigtigt forstod. »De forstod da udmærket tysk lige før. Men vi kan da godt kalde på en tolk«, kom det meget skrappt fra tyskeren bag lygten. Jeg spekulerede desperat for at huske

min falske fødselsdag, det var ved at blive pinligt, men så pludselig slog det mig, at jeg jo havde brugt min søsters for at være helt sikker på at kunne huske den. Jeg gav ham datoen på tysk. Han lyste lidt på mig igen, kørte så legitimationskortet igennem en gang til og sagde brysk: »De kan køre videre«.

En anden gang cyklede jeg en sen aften i klart måneskin på Nordre Strandvej ind mod Helsingør. Ved Julebæk passerede jeg en af de tyske patruljer, som vågede over, at der ikke foregik sejlads i små både mellem Danmark og Sverige. Den bestod af to soldater til fods, en på cykel og desuden en hund. Jeg kørte altid langsomt forbi sådanne natlige foretagender, for at der ikke skulle opstå mistanke om, at jeg ville flygte fra en eventuel kontrol. Da jeg var kommet lidt forbi, hørte jeg, at der blev råbt et eller andet, som imidlertid druknede i blæsten. Jeg troede, det var

Et af Kristian Engelsens falske legitimationskort. Museerne Helsingør.

Det har utvivlsomt været dette sted på Nordre Strandvej i Julebæk, at tyskerne har stået vagt. Her er det dog danske frihedskæmpere, der har overtaget kommandoen på stedet i maj 1945. Museum Helsingør.

hunden, tyskerne kaldte på, men lidt efter så jeg ham med cyklen nærme sig bagfra for fuld fart. Jeg stoppede helt op med det ene ben på jorden, idet han kom udenom. Han svingede brat ind foran mig, men væltede på hovedet ind i rabatten, hvor han lå og vandede sig. Jeg lagde cyklen og gik hen for at hjælpe ham op. Da han så mig komme, blev der liv i ham. Det var en lille, kraftig sergent, og han sprang op som en gummibold og plantede et perfekt højre sving på min kæbe. Nu var det mig, der lå i rabatten, og da jeg kom op igen, havde de to fodsoldater og hunden indfundet sig i hurtigløb. Sergenten kæftede op med, at jeg burde være skudt på stedet, fordi jeg ikke var standset, da han råbte »stop«. Jeg var rasende, og da jeg desuden var overbevist om, at mine falske papirer var i fineste orden, tog jeg offensiven på tysk. Jeg brølede ind i hovedet på ham, at det var en dårlig soldat, der ikke engang kendte sit tjenestereglement. Fra min fangetid vidste jeg nemlig, at tyskerne kun havde to reglementerede råb, hvis nogen skulle standses, nemlig det tyske »halt« og det tilsvarende danske »holdt«. »Stop« var helt ureglementeret, og det fortalte jeg sergenten og tilføjede af mine lungers fulde kraft, at hvis han ikke holdt sin kæft, så skulle jeg straks i morgen tidlig få ham sat i spjældet for vold mod en sagesløs dansker. Det gjorde indtryk. Han blev meget afdæmpet og erkendte sin fejl. Der udviklede sig nu en mere afdæmpet diskussion, der snart gik

over i samtaleform. Ind imellem spyttede vi kraftigt. Jeg skulle af med en hel del blod, som kom fra et hul på indersiden af kinden, og det var åbenbart heller ikke klart mundvand, tyskeren producerede. Efter sin indrømmelse erklærede sergenten med patos, at han og hans kammerater gik vagt her på kysten i hele fæstningen Europas interesse, i forsvaret mod bolsjevismen og de engelsk-amerikanske plutokrater. Han fortalte mig også, at jeg havde det meget bedre end han, for jeg kunne gå hjem i seng, mens han skulle løbe rundt på stranden og holde vagt hele natten. Jeg svarede, at for min skyld kunne de alle tre godt gå hjem i seng med det samme. Jeg havde ikke bedt dem om at bevogte fæstningen Europa. Og hvis de trak sig tilbage omgående, så ville det også have den fordel, at fredelige mennesker slap for at blive slået fordærvet af folk, er ikke engang kendte deres eget tjenestereglement. De to menige blandede sig ikke i samtalen, men de lyttede interesseret. Sergenten svarede fornærmet, at han var i tjeneste her i Danmark langt væk fra sin fødestavn i Tyskland, mens jeg slap helt for at gå i krig og kunne sidde og loppe mig derhjemme. Jeg svarede, at jeg ikke havde inviteret ham her til landet, og det kendte jeg heller ikke andre danskere, der havde. Vi så helst, at han tog hjem med det samme, og holdt sig hjemme hos sig selv for fremtiden, sagde jeg, medens de to soldater med hunden rykkede nærmere, ligesom for at kunne følge bedre med. Det fik sergenten til at beordre dem til at fortsætte patruljeringen. Da de havde fjernet sig, fik han fat i cyklen, rettede styret, der var blevet skævt i faldet, og kørte væk med et kort »Gute Nacht«. Han ville ikke engang se min legitimation.

Kan vi mon gøre endnu mere for dig?

De lokalhistoriske foreninger har det hårdt i vore dage. Medlemmerne er primært den ældre generation, for de yngre har så meget andet at beskæftige sig med, og er vokset op i en tid, hvor de elektroniske mediers flygtige verden synes alt rigeligt. Men er det nu også helt rigtigt? Et faktum er jo, at vi alle, ældre og yngre, stadig er dybt afhængige af vor kulturarv og bruger den mere eller mindre bevidst. Ingen cykle-, gå- eller biltur hjemme i Kongernes Nordsjælland - eller for den sags skyld overalt i verden - uden kulturarven som medpassager! Og hvem er ikke interesseret i at vide lidt om det område, man bor i, eller måske historien om det hus, familien lige har købt. Eller hele genbrugstanken, der røber den støt stigende interesse for »ting med sjæl og historie«.

Men skaffer det vore lokalhistoriske foreninger nye, yngre medlemmer?

Tja, det kommer vel an på, om vi forstår at markedsføre vore foreninger på den mest effektive måde. Vi ved jo, at en snak med venner og ubekendte, hvor man fortæller om foreningen og alt det, man får for et ringe kontingent, ofte lønner sig.

Derfor vælger vi her at spørge alle Jer

- der forhåbentlig er tilfredse medlemmer af Frederiksborg Amts historiske Samfund - om, hvad I synes om denne forening, der tilmed dækker hele Nordsjælland. For så rører vi jo lidt i gryden og får dig måske til at tænke over, at du da kender en eller flere, der utvivlsomt gerne vil være medlem. **Se bagsiden!**

Utroligt, hvad man stadig kan få for en ringe sum i dag!

Faktum er jo, at for det årlige kontingent på 250 kr - der dårligt dækker et beskedent dagligt indkøb i Føtex - får man ikke alene en **årbog**, hvis pris i boghandlen langt overstiger kontingentet, men sandelig også det lille fine blad **FAHS** - Nordsjællands svar på tidsskriftet SKALK - tilsendt hele **4 gange** om året med masser af små herlige kulturhistorier fra Jeres omegn.

Så 250 kroner for lodig kulturhistorisk underholdning i et helt år! Det kan vist ikke gøres bedre.

Afsender: Frederiksborg Amts Historiske Samfund ved Henrik Bachmann, Gartnervænget 7, 3400 Hillerød

Hjælp os! Udfyld et spørgeskema

Vi vil være meget glade, om du vil skanne den herunder viste QR-kode (den røde) og få direkte adgang til et spørgeskema, der kan give os et indtryk af, om du er tilfreds med medlemskabet. Hvad forventer af os? Hvordan tænker du, at foreningen kunne gøre det endnu bedre for medlemmerne?

Hvordan blev du medlem? Hørte du det fra en ven eller familien, eller fandt du foreningen via hjemmesiden? Og det uundgåelige spørgsmål: er kontingentet for højt - eller måske for lavt? Find spørgsmålene frem og send meget gerne dine svar til os, så vi kan gøre foreningen endnu bedre og sikre en støt stigende medlemskare.

Resultatet drøftes på Generalforsamlingen i april.

Link til spørgeskemaet:

<https://forms.office.com/e/5VBifBHm7d>

QR-koden til venstre (den røde) starter en browser og åbner derefter spørgeskemaet.

QR-koden til højre (den sorte) åbner vores hjemmeside – hvorfra der bl.a. også er en genvej til spørgeskemaet.

HUSK: Når du er færdig med spørgeskemaet at trykke på »Send«. Tak for hjælpen.

Spørgeskema

QR-koder skannes med en mobiltelefon eller en tablet - ofte med brug af kameraet, så det er ganske nemt.

Hjemmesiden